

האם מלאכים יודעים מחשבות בני אדם

אור משהדב שיעור ב'

א. מהו מלאך?

המילה "מלאך" מוזכרת לראשונה בתורה בספר בראשית (טז, ז-ט):

וַיִּמְצָאָהּ מְלָאךְ ה' עַל עֵינַי הַמַּיִם בְּמִדְבָּר... וַיֹּאמֶר לָהּ מְלָאךְ ה' שׁוּבִי אֶל גְּבֻרְתְּךָ
וְהִתְעַנִּי תַּחַת יְדֶיךָ.

הפסוקים עוסקים בסיפור בריחת הגר משרה. בעקבות ציווי המלאך חוזרת הגר אל בית אברהם וממשיכה להתענות תחת יד שרה גבירתה.

הפעם הבאה בה אנו נפגשים עם דמות "מלאך" היא בעקידת יצחק. המלאך מצווה את אברהם לא לשלוח יד בנפש יצחק בנו, ולשמע הציווי אברהם חדל ממעשיו ובכך נמנע מלהשלים את ציווי ה' להקריב את בנו.

בקריאה פשטנית יקשה לנו להבין מיהי אותה ישות הקרויה "מלאך" אשר יציית אדם למוצא פיה, עד כדי אי קיום רצון ה' מפורש.

אם נעקוב אחר הופעת המלאך בתורה, נמצא כי סמיכות המילים "וישלח...מלאכים" חוזרת על עצמה באופן תדיר: "וישלח יעקב מלאכים" (בראשית לב, ד), "וישלחתי לפניך מלאך" (שמות לג, ב), "וישלח משה מלאכים" (במדבר כ, יד), "וינצק אֶל ה'...וישלח מלאך ויציאנו ממצרים" (שם טז), "וישלח ישראל מלאכים" (במדבר כא, כא).

מסמיכות נשנית זו מובן כי על דרך הפשט מלאך הינו שליח.

וכך כותב הרמח"ל בידעת תבונות' (קעו):

רצה האדון ברוך הוא לעשות מעשיו על ידי משרתים, הלא הם מלאכיו הקדושים. ועל כן רצה ושיכן שכינתו על המלאכים האלה, הם הם שלוחיו המוציאים כל גזירותיו לפועל, ואדנותו בהם תמיד... ואמרו שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך ומלאך.

מצינו בנוסף בגישת הרמב"ם (יסודי התורה פ"ב ה"ב) המאדירה את המלאכים מעל שאר יצורי הבריאה:

...ומהם (ישנם) ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים. שהמלאכים אינם גוף וגויה אלא צורות נפרדות זו מזו. ומהו זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים? הכל במראה הנבואה ודרך חידה לומר שאינו גוף ואינו כבד כגופות הכבדים... ובמה ייפרדו הצורות (המלאכים) זו מזו, והרי אינן גופין? לפי

שאינן שווין במציאותן, אלא כל אחד מהן למטה ממעלתו של חברו, והוא מצוי מכוחו (של זה שלמעלה ממנו) זה למעלה מזה. והכל נמצאין מכוחו של הקדוש ברוך וטובו... (וכל צורה/מעלה) משגת ויודעת יתר ממה שמשגת ויודעת צורה שלמטה ממנה.

מסביר השל"ה הקדוש את גישתו¹:

הנה הרמב"ם וסיעתו המגדילים מעלת המלאכים על הכל, הולכים לשיטתם שסוברים שאין חילוק בינם לקונם (בין המלאכים לקב"ה), אלא הם עלולים ממנו יתברך.

בלשון חז"ל ה' הוא "עילת כל העילות", כלומר הסיבה הראשונה, וממילא השאר הם עלולים כלומר מסובבים/תוצאות ממנו יתברך. השל"ה הקדוש מסביר כי המלאכים נבדלים מ-ה' עקב היותם עלולים ממנו בלבד, וכל מלאך נבדל מחברו במדרגה כאשר כל אחד עלול מן השני. העלול הראשון הוא הגבוה מכולם וממילא משיג את שאר העלולים,² וכן הלאה.

נדבך נוסף אודות מלאכי ה' חושפים חז"ל:

בהחרבת סדום (בראשית יט, כד) נאמר: "וְהָיָה הַמְטִיר עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה גִפְרִית וְאֵשׁ מְאֹד ה' מִן הַשָּׁמַיִם". מבואר במדרש רבה (נא, ב): "וה' המטיר על סדום - זה גבריאל". חז"ל מלמדים אותנו כי למלאך יכולה להיות גבורה עצומה עד מאוד, עד כדי חרבת ערים שלמות על יושביהן. ובגמרא בברכות (ד' ע"ב):

אמר ר' אלעזר בר אבינא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל. דאילו במיכאל כתיב 'ויעף אלי אחד מן השרפים' ואילו גבי גבריאל כתיב 'והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון מועף ביעף'.

כלומר מלאך יכול לעוף על מנת לבצע שליחותו. בעוד שמיכאל עושה שליחותו ב"טיסה" אחת, גבריאל מבצע שליחותו בשתיים.³

מצינו עוד יכולות מופלאות בספר יחזקאל (א, יג-יד):

וְדַמּוֹת הַחַיּוֹת מִרְאִיָּהֶם כְּגַחְלֵי אֵשׁ בְּעָרוֹת כְּמִרְאֵה הַלְּפָדִים הִיא מְתִהֶלֶקֶת בֵּין הַחַיּוֹת, וְנִגְהָ לְאֵשׁ וּמִן הָאֵשׁ יוֹצֵא בְּרֶקֶ. וְהַחַיּוֹת רְצוּא נְשׁוּב כְּמִרְאֵה הַבְּזָק.

¹ עשרה מאמרות, מאמר שני, אות כז', הגהה ד"ה 'הנה הרמב"ם'.

² הלכות יסודי התורה, שם.

³ ראה המשך הגמרא: "תנא: מיכאל (מבצע שליחותו בטיסה) באחת, גבריאל בשתיים. אליהו בארבע, ומלאך המוות בשמונה, ובשעת המגפה באחת".

כותב הרמח"ל במסילת ישרים, בסוף ביאור מידת הזריזות:

ותראה שהמלאכים נשתבחו במידה הטובה הזאת (הזריזות), שנאמר בהם 'גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו'. ואומר 'והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק'. והנה האדם הוא אדם ולא מלאך, על כן אי אפשר לו שיגיע לגבורתו של המלאך.

ראינו שהמלאכים ניחנו ביכולות מופלאות כמו מעוף, גבורה וזריזות. הרמב"ם (יסודי התורה פ"ב ה"ז) מרחיב את התמונה ומבאר כי ישנן דרגות של מלאכים, מהם רק התחתונה שבדרגות היא הנראית לנו בנבואה, והגבוהות שבדרגות נשגבות מבינתנו במעלתן:

שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא, ולפיכך נקראים: 'חיות הקודש' והם למעלה מן הכל, ואופנים, ואראלים, וחשמלים, ושרפים, ומלאכים, ואלוקים, ובני אלוקים, וכרובים, ואישים. **כל אלו עשרה השמות שנקראו בהן המלאכים, על שם עשר מעלות שלהן הן.** ומעלה שאין למעלה ממנה אלא מעלת האל ברוך הוא היא מעלת הצורות שנקראות 'חיות'. לפיכך נאמר בנבואה שהן תחת הכיסא. ומעלה עשירית היא מעלת הצורה שנקראת 'אישים', והם המלאכים המדברים עם הנביאים ונראים להם במראה הנבואה.

ב. קושי מן הפסוקים

אנו רואים עד כה כי המלאך הינה בריה נפלאה, אך מעיון בפרשת וירא עולה קושיה: בפרשת זו אנו עדים לשילוח שלוש המלאכים לבשר לאברהם ושרה על העתיד לקרות. במהלך המפגש בין המלאכים לאברהם שואלים המלאכים (בראשית יח, ט): 'וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְּאֵהָלִי'. לכאורה המלאכים אינם יודעים היכן נמצאת שרה. כיצד יתכן שדבר פשוט זה יעלם מן המלאכים? מבארת הגמרא (בבא מציעא פ"ז ע"א):

אמר רב יהודה אמר רב ואיתימא רבי יצחק יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל הייתה אלא מאי באהל כדי לחבבה על בעלה.

לנוכח קושי הפסוק, קובעת הגמרא שאכן ידעו המלאכים היכן הייתה שרה, אלא ששאלו כדי להראות לאברהם כמה צנועה הייתה שרה ועל ידי כך להביא לקרבה ביניהם.

אך עדיין יש לשאול: האם אכן אין דבר הנעלם מן המלאכים? במאמר זה נבחן האם לא ייסתר מן המלאך מחשבת כל אדם.

ג. שיטת התוספות והחולקים עליה

השיטה המרכזית בסוגייתנו הינה סברת בעלי התוספות. במסכת שבת (י"ב ע"ב) מבררת הגמרא האם אפשר להתפלל בשפה הארמית:

אמר רבה בר בר חנה: כי הוה אזלינן בתריה דרבי אליעזר לשיולי בתפיחה (לבקר את החולה), זימנין אמר המקום יפקדך לשלום וזימנין אמר רחמנא ידכרינך לשלם. היכי עביד הכי? והאמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי ואמר רבי יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי.

וכתבו שם התוספות (ד"ה 'שאיין'):

ותימה! דאפילו מחשבה שבלב כל אדם יודעים ולשון ארמי אין יודעים?

התוספות שואלים שאלה של קל וחומר: איך המלאכים לא מבינים את השפה הארמית, שפה אנושית, והרי הם יודעים אפילו מחשבות בני אדם?

עובדה "פשוטה" ונחרצת זו מצריכה ביאור. מניין להם לתוספות שהמלאכים יודעים מחשבות לב כל אדם?⁴ תמיהה זו כבר תמה היעב"ץ (מור וקציעה קא):

גם מה שכתב תוספות בהחלט שהמלאכים יודעין אפילו מחשבות בני אדם, לא ידענא מינה ליה בפשיטות כל כך. ולא נהירא לי לגמרי כי אין יודע מחשבות אדם כי אם ה' לבדו, וכמה מקראות לעדים.

גם ה'מעדני יום טובי' (ברכות ב, ב) תמה ומקשה על התוספות מהכתובים:

ולא פירשו מנא להו... ובין כך ובין כך קשה לי מה שאמר שלמה המלך עליו השלום אתה לבדך ידעת את לבב האדם, וכן נאמר בירמיה עקוב הלב וגו' מי ידענו אני ה' חוקר לב.

והרב חיד"א (פתח עיניים, סנהדרין י"ט ע"א), בעקבות קושיית הפסוקים, הולך צעד אחד קדימה ומכריע בנושא:

כל שלא ידענו מהיכא פשיטא לתוספות הכי, נקטינן כמשמעות הכתובים שהקב"ה לבד בוחן לבבות.

⁴ ישנם עוד אשר הלכו בשיטת התוספות: מהר"ל חידושי אגדות למסכת שבת (יב ע"ב), ועיין בימחשבות חרוץ' לרבי צדוק הכהן, אות חי בעניין אליהו, שם משתמע שסבור הוא כדעת התוספות.

כלומר ישנם פסוקים מפורשים בתנ"ך המהווים הוכחה נגד דברי התוספות. אך מנגד יש מי שתירץ שדווקא אין כל קושיה מהפסוקים⁵:

ולעניות דעתי יש לומר **דאין קושיא מן הפסוקים** דיש לומר ששם הכוונה שה' יתברך בוחן לבב האדם, היינו אף שחושב שתי מחשבות סותרות זו לזו הקדוש ברוך הוא יודע לבחון איזה מחשבה עיקרית אצלו. מה שאין כן המלאכים אף שיודעין המחשבות אינן יודעים להבחין בזה.

מובאת כאן מעין "פשרה": המלאכים אכן יודעים המחשבות, אך לא יודעים לברר איזו העיקרית, לעומת הקדוש ברוך הוא שיודע.

ד. חקירה אחר מקור דברי התוספות

ד.1. שיטת הרמב"ם

סברה זו אשר ראינו לעיל אמנם מיישבת את קושיית הפסוקים, אך איננה מספקת מענה לשאלה מניין כה ברור לתוספות שהמלאכים יודעים מחשבות כל אדם. נוכל להבין את הנחת היסוד של תוספות בעזרת ה'אור שמח' (הלכות תשובה ה) שכתב:

בוודאי העלולים השכליים (=המלאכים) ישיגו הגשם, ויודעים אף מחשבות בני אדם.

ה'מעדני יום טוב' (ברכות פרק ב' סימן ב') מסביר ומבאר את הסברה:

על דעת האומרים (הרמב"ם וסיעתו) שהשכלים הנבדלים והם המלאכים עלולים הם בדרך עילה ועלול וכל עילה משגת העלול שתחתיו במדרגה. ואם העלול התחתון שבמדרגה יודעין ומשיגים אותו כל העלולים שעליו במדרגה, כל שכן שבמחשבות לב האדם שהוא שכל נתלה בחומר ולדעתם הוא תחתון ממדרגת העלול העשירי שידעוהו וישיגוהו ויכירוהו כל אלו העלולים שהם שכלים נפרדים ונבדלים מחומר.

כלומר אם המלאכים משיגים כל מה שמתחתיו במדרגה, הן ישיגו גם את המחשבה של האדם, היות והוא בתחתית המדרגות- "שכל נתלה בחומר". המלאכים הרוחניים בוודאי ישיגו את המחשבות הרוחניות של יצור חומרי.

⁵ מגדים חדשים למסכת שבת יב, ב, הרב יואל וייס.

כעת נוכל להבין את דברי התוספות התמוהים. התוספות הולכים בדרכו של הרמב"ם, וכך כותב השל"ה הקדוש⁶:

וכבר נשאלתי על דברי תוספות זה, מנא להו דידיעי המחשבה שבלב. ואמרתי, **התוספות מאמינים במלאכים כדרך שמאמין הרמב"ם**, ואם כן בהכרח אין נסתר מהם.

קיימת מחלוקת ידועה באשר מי גדול ממי: המלאך או האדם. הצבת המלאך מעל האדם מצינו באבן עזרא בפירושו לבראשית (א, א):

ואל תשים לבך לדברי הגאון שאמר שהאדם נכבד מהמלאכים. וכבר ביארתי בספר היסוד, כי כל ראיותיו הפוכות. וידענו כי אין בבני אדם נכבדים כמו הנביאים, ויהושע נפל על פניו לפני מלאך ה' והשתחוה ואמר מה אדני מדבר אל עבדו, וכן זכריה ודניאל; ולמה אאריך?

ואילו העמדת האדם מעל המלאך מצינו במהר"ל (גבורות ה' מד):

לפי זה יהיו המלאכים הנבדלים לגמרי או השמים, יותר חשובים מכל הנמצאים התחתונים, ולמה לא יאמר אנכי ה' אלקי המלאכים העליונים, שבזה היה נראה רוממותו וגדולתו? אמנם אני אומר, **כי כל האומר כי המלאכים הנבדלים הם במעלה גבוהה מישראל**, שהם האדם באמת, אשר נקראו בניו לו יתברך, **אין רוח חכמים נוחה הימנו...**

ייתכן וזהו שורש המחלוקת: התוספות סוברים כאבן עזרא והרמב"ם כי המלאכים עליונים על האדם ולכן לא יעלם מהם מחשבת כל אדם, בעוד שהמתנגדים לשיטתם, לענייננו- השל"ה, סוברים כי האדם גדול מהמלאך: "אבל האמת אינו כן (כדברי הרמב"ם לעיל), כמבואר בזה (קא ע"ב) שאינם יודעים".

השל"ה שולל את דעת הרמב"ם מפאת הזוהר לפרשת וירא שם נאמר:

איה שרה אשתך וגו'. וכי לא הווי ידעי מלאכי עלאי דשרה הנה באהל? אמאי כתיב איה? **אלא לא ידעי בהאי עלמא אלא מה דאתמסר להו למנדע**.⁷

⁶ עשרה מאמרות, שם.

⁷ תרגום: וכי לא ידעו מלאכים העליונים, ששרה היא באוהל? למה כתוב ששאלו עליה 'איה? אלא המלאכים אינם יודעים בעולם הזה אלא רק מה שנמסר להם לדעת.

מהזוהר מובן בפשטות כי המלאכים לא יודעים כלום מהקורה בעולם הזה, אלא רק במקרה מיוחד של שליחות, וגם אז הם מקבלים רק את המידע הנחוץ להם. לנוכח עובדה נחרצת זו, מכריע השל"ה הקדוש נגד דברי התוספות.

ד.2. שיטת הגר"א

הכרעה זו לטובת דברי הזוהר מצינו גם בכתבי הגר"א בביאורו ל'שולחן ערוך' (אורח חיים קא), שם הוא מביא מקור נוסף לשיטת התוספות:

ותמהו על תוספות מניין להם שמכירין מחשבות שבלב. ונראה שלמדו ממה שכתוב ג' דברים מזכירין כו' ועיון תפילה.

הגר"א מפנה אותנו למסכת ראש השנה (ט"ז ע"ב):

אמר רבי יצחק: ג' דברים מזכירין עוונותיו של אדם אלו הן קיר נטוי ועיון תפילה ומוסר דין על חברו.

ומבאר רש"י שם: "עיון תפילה - סומך על תפילתו ובטוח שתהא נשמעת ו(לכן) **מתאמץ לכוון ליבוי**".

בגלל שהמתפלל כה בטוח שתפילתו תתקבל, מחפשים בשמיים אחר מעשיו של אותו אדם על מנת להכריע האם הוא אכן ראוי שתענה תפילתו כפי שהוא סבור. דבר זה מביא להזכרת עוונות. מכאן, לדעת הגר"א, הבינו התוספות שידעו המלאכים מחשבות בני אדם; שכן הם רואים את השתדלותו בכוונת התפילה, או לחילופין שמים לב לביטחוננו המופרז שתתקבל תפילתו.

אך כקודמו, גם הגר"א דוחה את דבריו מפאת הזוהר:

אבל בזוהר ח"א ק"א ב' לא ידעו בהאי עלמא אלא מה כו' ואף על גב דבגמרא אמרו 'יודעין היו מלאכי השרת ששרה אמנו באוהל' **מכל מקום אמת הוא** אף להגמרא וכן לשון אין מכירין משמע אין מבינין ולכן לא אתמסר להון.

מהגמרא בבבא מציעא משמע שהמלאכים יודעים גם מה שלא נמסר להם, שכן הגמרא מעידה שהמלאכים ידעו ששרה נמצאת באוהל והמלאכים לא נשלחו לשם כך. מתרץ הגר"א ואומר שאפילו לנוכח הגמרא הזו אין כל קושיה על הזוהר, שכן אפשר לתרץ שגם מקום הימצאות שרה נמסר למלאכים לדעת.

ד.3. שיטת הרב חיד"א

ראינו שוב כיצד דעת הזוהר מכריעה את הכף נגד התוספות. אולם כעת נראה כי בין גישת התוספות לזוהר אין מחלוקת כלל. יישוב זה מביא הרב חיד"א (פתח עיניים, סנהדרין י"ט ע"ב):

...בקונטרס שמחת הרגל... כתבתי בזה והבאתי דברי הזוהר פרשת וירא דלא ידעי מלאכי אלא מה דאתמסר להו למנדע וכתבתי דאין ראיה מזה דאימור דהיינו דווקא כשיוודים בעולם הזה. ואחר זמן ראיתי בספר זרע ברך... דשוי פלוגתא בין הזוהר והתוספות עיין שם באורך, ואין ראיה מהזוהר כמו שכתב.

הרב חיד"א מדייק פשט חדש בזוהר: "דלא ידעי מלאכי בהאי עלמא אלא מה...". הדברים אמורים כאשר הם "בהאי עלמא" אבל כאשר הם בעולם העליון יודעים הכל. וכאילו נכתב: "דלא ידעי מלאכי (כאשר הם) בהאי עלמא, אלא מה דאתמסר להו למנדע".

לאור דברים אלו נוכל להעמיד הבנה שלישית בשיטת התוספות: התוספות סוברים כפשט הזוהר שהביא החיד"א⁸, ותמיהת התוספות תיפתר כמין חומר: הגמרא בשבת בוודאי לא מדברת על המלאכים הנמצאים בעולם הזה אלא על אלו הנמצאים בעולם העליון אזי בהכרח לא נעלם מהם דבר. לעומת זאת כאשר יורדים המלאכים לעולם הזה, כמו שנוכחנו לראות עם אברהם ושרה, הם אינם יודעים אלא מה שנמסר להם.

ד.4. שיטת ר' צדוק הכהן מלובלין

שיטה אחרונה מובאת בספר 'מחשבות חרוץ' (אות ח):

...לפי דעת התוספות פרק קמא דשבת (י"ב ע"ב) המלאכים יודעים מחשבות בני אדם, והיינו כמו שמצינו כמה פעמים בלשון הכתוב דהמלאך נקרא בשם ה' וגם לשון הכתוב וה' יראה ללבב בצירוף ה-ואו' דרז"ל בכמה מקומות הוא ובית דינו, והם המלאכים צבא השמים העומדים מימינו ושמאלו...

בהחרבת סדום (בראשית יט, כד) נאמר: "וה' המטייר על סדום ועל עמרה גפרית ואש מאת ה' מן השמים". מבואר במדרש רבה (נא, ב): "כל מקום שנאמר ו-ה' הוא ובית דינו". כלומר ה-ואו' באה להוסיף על ה', וחכמינו זכרונם לברכה למדו כי התוספת היא המלאכים "העומדים מימינו ושמאלו" כלשון ר' צדוק. נאמר בשמואל א' (טז, ז) בבחירת דוד למלך:

⁸ שיטה זו מביא גם השפת אמת (שבת י"ב ע"ב).

״וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂמוּאֵל אֶל תִּבְטֹא אֶל מְרֵאָהוּ וְאֶל גְּבַחַ קוֹמָתוֹ כִּי מֵאַסְתִּיהוּ כִּי לֹא אֲשֶׁר יִרְאֶה הָאָדָם כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיִם וְה' יִרְאֶה לְלֵב״.

הנה הביטוי ״ו-ה״ מופיע גם כאן. אם כך, ה-ואו' באה להוסיף גם המלאכים. נמצא שגם המלאכים רואים ללב, כלומר המחשבות שבלב, ונמצאה שיטה רביעית מניין למדו התוספות דבריהם.

ה. חקירת טענת התוספות

ראינו עד עתה כמה וכמה הצעות למקור דברי התוספות, אך עדיין יש לעיין: מקורות חז"ל רבים יוצאים נגד טענת התוספות⁹ כאשר מנגד נמצא כי רק היאור שמח¹⁰ צידד בה. אנו רואים כי חז"ל קיבלו בשרשרת הקבלה לאורך הדורות כי המלאכים אינם יודעים מחשבות, ואם אכן נמצא שהם יודעים אין זה אלא בזמנים מיוחדים ובאמצעות כלים ״חיצוניים״ להם (קבלת המידע לצורך ביצוע שליחות) ולא מתוקף מעלתם. קוטביות שכזו בין המתנגדים לתוספות למצדדים בו דורשת בירור חוזר: האם אכן התכוונו התוספות לטעון כי כל המלאכים יודעים המחשבות מתוקף מעלתם ובכך לסתור קבלה מוצקה אשר עברה דור דור אצל חז"ל או שמא התכוונו התוספות לטענה אחרת, בה אין מחלוקת בין חז"ל לתוספות?

ה.1. שיטת ה'נועם אלימלך'

ה'נועם אלימלך' (פרשת בהעלותך) מסביר כי יש לחלק בין סוגי המלאכים:

איתא בגמרא אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי, והקשו התוספות תימה הלא אף מחשבה שבלב יודעין ע"ש, ונדחקו המפרשים בהתוספות דמנא ליה דאף מחשבה שבלב יודעים, ואפשר לומר דבאמת אין המלאכים יודעין מחשבה שבלב רק באופן זה: דהנה המלאכים הממונים על התפלה הם מעלין את תפלת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא ועושים עטרה על ראשו, והם צריכין להבחין בין תפלה כשרה וצלולה ובין תפלה הנמצא בה מחשבת פסול חלילה, כי תפלה זו לא תעלה לריח ניחוח לה', ולכאורה לדברי

⁹ בנוסף למקורות שהובאו לעיל: חתם סופר (תורת משה במדבר כ), הגהות הב"ח (שבת י"ב ע"ב), מלבי"ם (שמואל א' א; שמות יז, ז), בן איש חי (הלכות, שנה ראשונה הקדמת פרשת בהעלותך), הרב קוק (טוב ראי על שבת י"ב ע"ב), הנצי"ב (העמק דבר במדבר כב, לג), ישמח משה (במדבר דף מא), ר' יונתן אייבשיץ (יערות דבש דרוש ג), ילקוט שכל טוב (בראשית יח, ג).

¹⁰ כמו שראינו לעיל בהלכות תשובה פרק ה'.

¹¹ להרחבה ראה עוד בספרי ר' מאיר שמחה הכהן שכתב במשך חוכמה (וילך) שהמלאכים יודעים המחשבות, אך בפרשת וירא כתב שאינם יודעים.

האומר דאין יודעין מחשבה שבלב איך יודעין להבחין. אלא שזה נתן להם ה' יתברך שיריחו בהתפללות באיזה בחינה שנתפללה... והיה כאשר יבא אותו האדם להתפלל, אזי כל הבחינות מאיזה מצוה שעשה נותנת בו ריח טוב בהתפלה ההיא, כמו שהתבלין נותנין ריח טוב בתבשיל, וחלילה להיפך נותנת ריח רע בתפלה, והמלאכים המקבלים התפללות הם מריחים באותה תפלה, ובחינת כל מצוה ומצוה יש לה ריח לעצמה, וכן כל חטא ועון יש לו ריח לעצמו, ועל ידי זה יודעים המלאכים להבחין בהתפללות. **נמצא על ידי התפללות הם יודעים מחשבות האדם אם טוב ואם רע, אבל בלא זה אינם יודעים מחשבות האדם.**

הינועם אלימלך' הבין שכאשר הגמרא דנה האם מותר להתפלל בלשון ארמי מפאת המלאכים, הגמרא עוסקת אך ורק במלאכים המקבלים את התפילות של האדם. לכן ממילא קושיית התוספות עניינה רק במלאכים מסוימים: לא ייתכן שאותם מלאכים אינם יודעים מחשבות בני אדם, הרי ניתנה להם יכולת זו על מנת לבצע עבודתם. כאשר הגמרא אומרת כי אותם מלאכים אינם מכירים בלשון ארמי, אין הדבר מתיישב היות ואכן מחשבת כל אדם הם מכירים.

לאור דברי הינועם אלימלך' אין כל מחלוקת בין חז"ל לתוספות: אכן גם התוספות סוברים כי אין כל המלאכים משיגים את מחשבות האדם מתוקף מעלתם, אלא רק המלאכים הממונים על התפילות יודעים המחשבות באמצעות התפילה לבד.

סיכום

במאמר זה עמדנו על טענתו התמוהה של התוספות לפיה כל המלאכים יודעים המחשבות בכל עת. חקרנו אחר מקור דברי התוספות ומצינו כמה גישות: ראינו אפשרות לתלות את מחלוקת תוספות-חז"ל כנובעת ממחלוקת האם המלאך גבוה מהאדם או שמא ההפך, ובנוסף מצינו גישות הגורסות את הפסוקים, את הזוהר או את הגמרא בראש השנה כמקור לדברי התוספות. בסיום המאמר ראינו כי אפשר ואין כלל מחלוקת בין דעת תוספות לחז"ל אלא הכל מקשה אחת.